

ички ишлар тизимида турли соҳа вакилларининг хизмат вазифаларини бажаришларига касбий тайёргарлигини таъминланиши ва ҳ.к.

Таълим жараёнининг асосий мақсадаларидан бири, таълим олувчиларни келгусидаги касбий фаолиятга тайёрлашдан иборат.

Касбий тайёргарликнинг сифати қуйидаги учта асосий вазиятнинг асосланганлик даражасига боғлиқдир: ўқитиш мақсадлари (нима учун ўқитилади?), ўқитиш мазмуни (нима ўқитилади?) ва ўқув жараёнини ташкил этиш тамойилари (қандай ўқитилади?) даражасига боғлиқ бўлади.

Бўлажак мутахассисларни тайёрлаш жараёни мураккаб хусусиятга эга бўлиб, бу жараёнда мақсаднинг аниқ белгиланиши, мутахассис моделининг таркибий асосларини аниқлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Мутахассис модели қуйидаги учта таркибий асосдан ташкил топади [3]:

1. Янги ижтимоий босқичга хос бўлган хусусиятлар асосида юзага келган фаолият турлари.

2. Касбий талаблари аниқ кўрсатиладиган фаолият турлари.

3. Давлатнинг ижтимоий-сиёсий тузилмаси ҳамда унинг маънавий-ахлоқий тизими моҳиятига кўра ташкил этилувчи фаолият турлари.

Юқорида келтирилган фаолият асослари маълум мутахассис учунгина эмас, балки барча мутахассисликлар вакиллари учун ҳам зарур бўлган маҳорат (шунингдек, маълум билимлар)ни ўз ичига олади. Масалан, ўқиш маҳорати, жамоани бошқара олиш, ижтимоий фаолиятни ташкил этишга тайёрлик. Кейинги икки фаолият тури маълум касб учун қўйилувчи аниқ талаблар даражасини белгилайди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, таълим жараёнида турли воситалар ва усуллар орқали муайян мақсадни кўзлаган ҳолда курсантларда маълум бир касбий билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аскерова Э.М. Многокритериальная модель оценивания профессиональной компетенции специалистов. // «Информатика и образование», 2009, № 8. 110-112 с.

2. Махмудов Р.М., Душанов Р. Х. Педагогика: Маърузалар курси. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. 13 б.

3. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед. фан. док... дис. Т.: 2007. 315 б.

4. Слободчиков В.И. Инновационное образование // Школьные технологии, 2005, №2. 4-12 с.

М. Ақобиров

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Кичик
мутахассислар тайёрлаш маркази ўқитувчиси,
Ўзбекистон

СУЛТОН ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИНИНГ ЖАНГ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ

Аннотация. Мақолада султон Жалолiddин Мангубердининг қатор ғалабаларини таъминлаган жанг қилиш усуллари, қўллаган тактикаларининг баёни келтирилади.

Калит сўзлар: Майдон жанги, муқобил тўқнашув, маймана, майсара, қалб, изофа, муаххара, харас, жарида.

М. Ақобиров

Центр подготовки специалистов Вооруженных Сил Республики Узбекистан

МЕТОДЫ БОРЬБЫ СУЛТОНА ЖАЛОЛИДДИН МАНГЮБЕРДИ

Аннотация. В статье описывается тактика и тактика, использованные султаном Джалололиддином Мангуберди для обеспечения ряда побед.

Ключевые слова: полевая битва, альтернативная битва, маймана, майсара, сердце, изофахан, издевательство, хаос, жариди.

XIII асрда мўғуллар зулмига қарши курашган, юрт озодлиги учун жон фидо қилган Ануштегинийлар сулоласининг сўнги вакили султон Жалололиддин Мангуберди Афғонистон, Ҳиндистон, эрон, Ироқ, Озарбайжон, Грузия, Аманистон ва Абхазия каби давлатларда шиддатли жанглар ўтказиб, катта ғалабаларни қўлга киритди. Султон Жалололиддиннинг тенгсиз жангларда ғалаба қозониши султоннинг турли хил жанг қилиш усулларида фойдаланганлиги билан изоҳланади. Жалололиддиннинг умумий ҳолатда жанг қилиш шакллари майдон жанги, қуршовга олиш ва муқобил тўқнашув тарзида уч хил бўлган²⁶. Юқорида номлари таъкидлаб ўтилган жанг шаклларида муқобил жанг қилиш шакли унчалик йирик бўлмаган миқёсдаги жанг шаклидир. Майдон жанги кўлами жиҳатдан муқобил тўқнашувга нисбатан кенг бўлади.

Султон майдон ва муқобил жанглarda қўшинини ўрта асрларга хос анъанавий ҳолатда сафга тортган. Хоразмшоҳлар лашкарининг жанговар тартиби жанглар пайтида тўртта қисмдан иборат бўлган. Қўшиннинг олд қисмида Муқаддама (қўшиннинг илғори, язақ ҳам дейилган), иккинчи жанговар чизиқ марказида қалб (яъни марказ, уни султоннинг ўзи бошқарган), қалбнинг ўнг томонида эса маймана (ўнг қанот), қалбнинг чап томонида эса майсара (чап қанот) жойлашган. Қўшиннинг фронт ортини арергард (муаххара) ҳимоя қилган. Махсус қисм (хафия) алоҳида саф тортган бўлиб, душманни қуршаб олиш ва тор-мор этиш учун мўлжалланган, яъни заҳира ўрнини бажарган²⁷. Бу қисмлар душман қўшинининг ҳолатига қараб фаоллаштирилиб борилган. Султон қўшини қисмларининг жанг майдонидаги вазифаларидан келиб чиқсак, унинг жанг қилиш усуллари намоён бўлади.

Қўшинда илғор қисмнинг вазифаси одатда разветка ишлари билан шуғулланиш бўлган. Рақиб томон билан жангда илғор қисмнинг ўрни катта бўлган ва вазиятга қараб қисм таркибига ўзгартиришлар киритилиб турилган. Бундай ҳолатда рақиб томоннинг қўшини султон қўшинига нисбатан катта бўлса, қўшиннинг илғор қисмига энг жасур ва сара жангчилар жойлаштирилган. Ҳиндистонда Шатра Ранаси қўшинларига қарши жангда илғор қисмни кучайтириб унга ўзи бош бўлган²⁸. Сабаби сон жиҳатдан устун бўлган душман қўшини яқинлашмасдан уларга кучайтирилган илғор қисм томонидан бериладиган биринчи зарбадаёқ уларни пароканда ҳолатига келтириш керак бўлади. Ёки худди шунга ўхшаш ҳолатни биз ҳинд вилоятининг ҳукмори Шамсутдин элтутмиш билан тўқнашувда ҳам кузатишимиз мумкин. Бу тўқнашувда Жаҳон Паҳлавон Ўзбек Тойи кучайтирилган илғор қисмга бош бўлиб душманга қарши биринчи зарбани беради ва рақиб қўшинининг илғорини ёриб ўтиб асосий қўшинини ўртасидан чиқиб уларни пароканда ҳолатига келтиради. Шундан кейин душман қўшинини назорат қилиш осонроқ бўлади. Айрим ҳолатларда илғор қисмнинг ҳаракати қалъа қамалида фаол аҳамият касб этган бўлиб бундай вақтда улар асосан ўқ-ёй билан қуролланган. Жалололиддин Тифлисга юриш қилганда, унинг

²⁶ Ҳасанов Ф. Турон халқлари ҳарбий саъати Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018.

²⁷ Дадабоев Х.В. Ҳарбий санъат тарихи Т.: 2013. Б. 119

²⁸ Насавий Шаҳобиддин Муҳаммад. Султон Жалололиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти / Таржима ва сўз боши муаллифи Матёқубов Камол. Т.: ФАН, 2018. Б. 139

қўшинининг илғор қисми камондан ўқ узиб қалъадагиларни таслим бўлишга мажбур қилгани манбаларда келтирилган ²⁹.

Султон Жалолиддин Майдон ва муқобил жангларида кирганида қўшиннинг асосий қисми марказ, ўнг қанот ва чап қанотларга ажратилган бўлиб, ўнг ва чап қанотни малик ва хонлар бошқарган. Марказга эса султоннинг ўзи бошчилик қилган. Бу қанотлар жангчилари ҳам жангдан олдин вазиятга қараб қуролланган ва жангни қайси қанот бошлаб бериши вазиятдан келиб чиққан ҳолда, яъни рақиб қўшинларининг жанг майдонидаги жойлашган ўрни, лашкарининг сони ва таркибига қараб ҳал этилган. Одатда чап қанот аскарлари камон ва ўқлари билан қуролланган, ўнг қанот эса кучли отлиқ аскарлардан иборат бўлган. Масалан, Гарнида гуржилар билан жангда гуржилар қўшини тепалиқда, султон қўшини эса пастликда жойлашган бўлади. Табиийки бундай ҳолатда аскарларнинг қулай ҳаракатланиши бўйича устунлик гуржилар қўлида бўлган. Вазиятни тўғри баҳолай олган султон Жалолиддин, ўнг қанотни ҳимояга, чап қанотни эса ёяндозлар, марказни эса ўз пахловонлари ҳисобига кучайтиради³⁰.

Ўзларига нисбатан душман қўшинини узоқроқ масофада тутиб кучсизлантириш учун дастлаб ёяндозлар жангни бошлаган. Демак турли сабаларга кўра кучлар нисбати тенг бўлмаган ҳолларда дастлабки ҳаракатни ёяндозлар бошлаб бергани ва бу усул одатда ғалабани таъминлаганини ҳисобга олсак, султоннинг ёяндозлардан ташкил қилинган қисмларга эҳтиёж сезиши табиий ҳолат бўлган. Катта ўлжа қўлга киритилганда ўлжадан биринчи ёяндозлар ва отлиқлар ҳисса олишган. Ҳинд ҳукмдори Кубача устидан қозонилган ғалабадан кейин, қўлга тушган ўлжани тақсимлашда шу ҳолатни кузатишимиз мумкин. Жанг майдонидаги эгаллаган ўрнининг қулайлигига кўра имкониятлари жиҳатдан рақиб томон султон Жалолиддин аскарларидан устун бўлганда одатда ўнг қанот ҳимояда бўлган, текисликдаги очиқ майдон жангларида эса султон қўшинининг ўнг қанотидаги кучли отлиқлар дастлабки ҳужумни бошлаб берган³¹. Жалолиддиннинг мўғуллар билан тўқнашуви асосан текисликда, очиқ майдон жанги кўринишида бўлган, ҳамда бундай жангларда ўнг қанотдаги отлиқ қўшин муҳим ўрин тутган. Мўғул саркардалари ҳам султон лашкарининг ўнг қанотининг таркиби ва жангдаги ҳаракатини тўғри таҳлил қилиб, тўқнашувдаги биринчи зарбани ўнг қанотга бериб, уни кучсизлантиришга ҳаракат қилган³².

Қўшиннинг марказига юқорида таъкидлаганимиздек, султоннинг ўзи бошчилик қилган. Султоннинг хавфсизлигини махсус тан соқчилар бўлинмаси (харас) таъминлаган. Бу соқчилар сотиб олинган ёки уруш натижасида асир тушган қўллардан олинган. Султон ўзи бошчилик қилган марказнинг асосий вазифаси жанг вақтида душман қўшинининг марказига зарба бериб уни парчалаб юбориш бўлган. Жалолиддин қўшинининг орқа томонида алоҳида саф тортган махсус қисм хафия жойлашган бўлиб, улар доимий ҳолатда отлиқлардан иборат бўлган. Бу қисм чекинаётган душман лашкарини қувиб етиб қуршовга олиш учун мўлжалланган заҳира қисм эди. Масалан, Гарнида гуржилар билан бўлган тўқнашувда қўшиннинг орқа томонини отлиқлар билан кучайтиради. Душман қўшинининг асосий қисми парчалаб юборилгандан кейин, чекинаётган душманга қарши отлиқлар ташланади³³.

²⁹ Алоуддин Атомалик Жувайний. Тарихи Жаҳонгушо. / Таржима ва сўз боши муаллифи Назарбек Раҳим, Мурсал Ўзтурк. Т.: Мумтоз сўз, 2015. Б. 389-390

³⁰ Насавий Шаҳобиддин Муҳаммад. Ўша асар Б. 166

³¹ Қаранг: Алоуддин Атомалик Жувайний. Тарихи Жаҳонгушо. / Таржима ва сўз боши муаллифи Назарбек Раҳим, Мурсал Ўзтурк. Т.: Мумтоз сўз, 2015. Б. 371

³² Қаранг: Мирхонднинг “Равзат ус-Сафо асарида” Жалолиддин Мангуберби зикри / Сўз боши муаллифи М. Ҳасаний. -Т.:Фан, 1999. Б. 16

³³ Насавий Шаҳобиддин Муҳаммад. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти / Таржима ва сўз боши муаллифи Матёқубов Камол. Т.: ФАН, 2018. Б. 166

Султон Жалолиддиннинг энгил қуролланган махсус қўшини ҳам бўлиб, улар Жарида деб номланган. Султон шошилини ҳужумни амалга ошириш вақтида ушбу қўшиндан фойдаланган. Масалан, Жалолиддин Тифлисни босиб олгандан кейин, Кирмон ҳукмдори Бароқ ҳожиб хиёнати ҳақида эшитади ва зудлик билан энгил қуролланган қўшинини олиб эронга жўнайди.

Султон Жалолиддин очиқ ва майдон жангларида пистирма қўйган. У Қўштемур бошчилигидаги халифа қўшинларига қарши пистирма қўйганда душманни пистирма йўқлигига руҳан ишонтара олган, яъни қўшинининг маълум қисмини пистирмага қолдириб, 500 та отлиқ билан дастлаб душманнинг марказига, кейин ўнг ва чап қанотларига ҳужум уюштириб гўёки ўзини расмана жанга киргандек кўрсатади³⁴. Султон сон жиҳатдан устун бўлган ва турли қавмларнинг иттифоқидан таркиб топган душман қўшини билан жанга киришдан олдин, рақиб томон армиясини куч-қудрати ва таркибини ўрганиб, уларни дипломатик йўл билан парчалашга ҳаракат қилган³⁵. Масалан, 1227-йилда Рум, Сурия, Абхаз, Гуржи, Қипчоқ ҳукмдорлари султонга қарши иттифоқ тузадилар. Султон эса душман лашкарлари таркибида қипчоқларни борлигини билгач, уларга нон ва туз юборади. шундан сўнг қипчоқлар ўз қўшини билан келиб султон ёнидан ўз ўрнини эгаллайдилар. Султон Жалолиддин қўшин руҳиятига кучли тасир ўтказиш учун жангдан олдин алоҳида баҳодирлар жангини ташкил қилган. Масалан, 1227-йил гуржилар билан жанга киришдан аввал султон рақиб томонга алоҳида яккама-якка олишувни таклиф қилган. Шундан сўнг у гурчилар томондан тоғдек пахлавонни ва унинг уч ўғлини, ундан кейин Азнавр унвонли пахлавонни навбати билан олишувда мағлуб қилади. Бу эса султон қўшини руҳиятига катта ижобий таъсир кўрсатган.

Жалолиддин рақибларига қўқисдан, улар кутмаган ҳолатларда зарба берган. Султон Ҳамадонда Ифган Тоисийга қарши³⁶, Гарнида гуржиларга қарши³⁷ шу усулни қўллаган. Султон очиқ жангларда ўз лашкарининг бир қисмини жангдан олдин жанг вақтида душманлари чекиниши мумкин бўлган шаҳар, ёки қалъа дарвозаси олдига жўнатган. Бу ҳарбий қисм чекинаётган душман қўшинининг йўлини тўсиб, уларни шаҳар, ёки қалъага киришига имкон бермаган. Жалолиддин қалъаларни қамал қилганда қалъа атрофига аскарларини доира шаклида сафга тортган. Жалолиддин аскарлари қамал вақтида асосан қамал қилиш машиналари (даббабат), палахмонлар (манжаниқ), “тошбақалар” яъни юрадиган миноралар (матарис), девор бузувчи мосламалар (жамалуқат), ҳамда қамал вақтида ишлатиладиган нарвонлардан (салалим) фойдаланган³⁸. Жалолиддиннинг пиёда ва отлиқ аскарлари энг замонавий қуроллар билан қуролланган эди. Энг аввало ўқ-ёй, камон, қилич, найза, қалқон асосий қуроллар ҳисобланган. Султон Жалолиддин армиясида от ҳам алоҳида аҳамият касб этган. Бироқ Ҳиндистонга юриши вақтида султон Шамсиддин элтутмишнинг филлардан тузилган махсус ҳарбий қисм қаршилигига дуч келади. Бундай вақтда от ҳам кутилган ғалабани қўлга киритиш учун имконият яратиб бера олмайди. Шундан сўнг султон Жалолиддин 500 та туяни тайёрлатиб, уларнинг устига нефт шимдирилган ёғоч бўлақларини тахлатади ва уларни ёқишни буюради. Аскарлар эса устида ёнғин ёнаётган туяларни филлардан ташкил қилинган бўлинма

³⁴ Алоуддин Атомалик Жувайний. Тарихи Жаҳонгушо. / Таржима ва сўз боши муаллифи Назарбек Раҳим, Мурсал Ўзтурк. Т.: Мумтоз сўз, 2015. Б. 373

³⁵ Ҳасанов Ф. Турон халқлари ҳарбий санъати. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018. Б. 322

³⁶ Насавий Шаҳобиддин Муҳаммад. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти / Таржима ва сўз боши муаллифи Матёкубов Камол. Т.: ФАН, 2018. Б. 391

³⁷ Алоуддин Атомалик Жувайний. Тарихи Жаҳонгушо. / Таржима ва сўз боши муаллифи Назарбек Раҳим, Мурсал Ўзтурк. Т.: Мумтоз сўз, 2015. Б. 386

³⁸ Зиё Буниёдов Ануштеги Хоразмшоҳлар давлати/ Таржима ва сўз боши муаллифи А.Аҳмад ва М.Маҳмуд. Т.: Адабиёт ва санъат, 1998. Б. 122

томон ҳайдайди. Ўзи томон келаётган оловни кўрган филлар бошқарувга бўйсунмай ортга чекиниб, ҳинд аскарларини янчиб кетади³⁹.

Хулоса сифатида шуни таъкидлашимиз мумкинки, Султон Жалолиддин жангдан олдин доимий равишда душман кўшинини мукамал ўрганган. Агар душман кўшини сон жиҳатдан ва жанг майдонидаги эгаллаган ўрни жиҳатдан устун бўлса, султон одатдагидек лашкарини қисмларга бўлган ҳолда, биринчи бўлиб зарба беришга ва уларни кучсизлантиришга ҳаракат қилган. Бундан кўринадики султон лашкарининг дастлабки зарбани берадиган қисми, бир зарба билан душман кўшинини кучсизлантириб қўядиган даражада кучайтирилган. Юқорида султон аскарлари энг замонавий қуроллар билан қуроллангани ҳақида тўхталиб ўтилди. Манбаларда келтирилишича султон Жалолиддин Ихлот шаҳрини қамал қилганда рақиблар унга қарши ўзларига ишончи ортадиган даражада қуролланади. Жумладан улар отилганда олов чиқарадиган чўрикни ишлатишган⁴⁰. Бу қурол бугунги замон тили билан айтганда милтиқдир. Кейинчалик султон аскарлари ҳам худди шу қуролдан фойдаланган бўлиши мумкин. Сабаби жангда султон ғалаба қозонади. Жалолиддин барча жанглардаги ғалабаларидан кейин ўлжа сифатида қуролларни, жумладан ушбу қуролни ҳам қўлга киритган бўлиши мумкин. Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, султон аскарлари чўрик (милтиқ)дан фойдалангани эҳтимолдан ҳоли эмас. (Муаллиф фикри.) Сабаби улкан ғалабаларни қўлга киритишда фақатгина мукамал жанг қилиш тактикалари билан чекланиб қолмасдан, балки қурол-яроғларнинг ҳам имкониятларидан унумли фойдаланиш кераклиги, Жалолиддиндек саркарда учун сир бўлмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Насавий Шаҳобиддин Муҳаммад. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти / Таржима ва сўз боши муаллифи Матёқубов Камол. Т.: ФАН, 2018.
2. Алоуддин Атомалик Жувайний. Тарихи Жаҳонгушо. / Таржима ва сўз боши муаллифи Назарбек Раҳим, Мурсал Ўзтурк. Т.: Мумтоз сўз, 2015.
3. Ҳасанов Ф. Турон халқлари ҳарбий саъати Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018.
4. Дадабоев Х.В. Ҳарбий санъат тарихи Т.: 2013.
5. Мирхонднинг “Равзат ус-Сафо асарида” Жалолиддин Мангуберби зикри / Сўз боши муаллифи М. Ҳасаний. Т.:Фан, 1999.
6. Зиё Буниёдов Ануштеги Хоразмшоҳлар давлати/ Таржима ва сўз боши муаллифи А.Аҳмад ва М.Маҳмуд. Т.: Адабиёт ва санъат, 1998.
7. Жумабой Рахимов. Ватаннинг шерюрак баҳодири. Т.: Талқин, 2015.

---

³⁹ Жумабой Рахимов. Ватаннинг шерюрак баҳодири. Т.: Талқин, 2015. Б. 494-495

⁴⁰ Алоуддин Атомалик Жувайний. Тарихи Жаҳонгушо. / Таржима ва сўз боши муаллифи Назарбек Раҳим, Мурсал Ўзтурк. Т.: Мумтоз сўз, 2015. Б. 400